

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

QISSALARDA BADIY KOMPONENTLAR MODUSI

Ergashev Aslbek Xamza o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, katta o'qituvchi (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada qissa janrida badiiylikni ta'minlovchi asosiy moduslar va ularning matndagi ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda qissa matnining badiiy-estetik qimmatini belgilovchi kinoya, syujet va obrazlilik, qahramon intellektining namoyon bo'lishi hamda matn va mantiq o'rtasidagi uzviy bog'liqlik kabi muhim omillar lingvopoetik va lingvostilistik jihatdan o'rganilgan. Shuningdek, badiiy matnda muallifning estetik maqsadi va tasviriy vositalari orqali o'quvchiga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari ham tahlil etiladi. Qissadagi badiiy ifoda vositalari voqelikni chuqurroq ochib berish, obrazlarning ichki dunyosini yoritish hamda syujetning mantiqiy rivojini ta'minlashda muhim rol o'ynashi ilmiy asosda ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari qissa janrining badiiy imkoniyatlarini yanada chuqurroq anglashga hamda badiiy matnni lingvopoetik jihatdan tahlil qilish metodikasini boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: matn, mantiq, kinoya, modus, uslub, badiilik, talqin, qissago'ylik, syujet dinamiksi.

МОДУС ХУДОЖЕСТВЕННЫХ КОМПОНЕНТОВ В ПОВЕСТЯХ

Эргашев Аслбек Хамза угли

Чирчикский государственный педагогический университет, старший преподаватель
(PhD)

Аннотация

В данной статье анализируются модусы, обеспечивающие художественность в жанре повести, и особенности их выражения в тексте. В исследовании с лингвопоэтической и лингвостилистической точки зрения рассматриваются такие важные элементы художественного текста, как ирония, сюжет и образность, проявление интеллектуального потенциала героя, а также взаимосвязь текста и логики повествования. Особое внимание уделяется эстетической функции художественных средств и их роли в раскрытии авторского замысла. Показано, что использование художественно-выразительных средств способствует более глубокому раскрытию содержания произведения, передаче внутреннего мира персонажей и логическому развитию сюжета. Полученные результаты позволяют более полно осмыслить художественные возможности жанра повести и расширяют методологические подходы к лингвопоэтическому анализу художественного текста.

Ключевые слова: текст, логика, ирония, способ выражения, стиль, художественная ценность, интерпретация, рассказ, динамика сюжета..

THE MODE OF ARTISTIC COMPONENTS IN NOVELLAS

Ergashev Aslbek Xamza o'g'li

Chirchik State Pedagogical University, Senior Lecturer (PhD)

Abstract

This article analyzes the modes that ensure artistic expression in the genre of the short

novel (novella) and the ways in which they are represented in the text. The study examines key elements that contribute to the aesthetic value of the narrative, including irony, plot development, imagery, the manifestation of the protagonist's intellectual capacity, and the coherence between textual structure and logical progression. From a linguopoetic and stylistic perspective, the research highlights how these elements function together to convey the author's artistic intention and influence the reader's perception. The analysis demonstrates that expressive literary devices play an important role in revealing the deeper meaning of the narrative, depicting the inner world of characters, and ensuring the logical continuity of the storyline. The findings contribute to a deeper understanding of the artistic potential of the novella genre and provide additional insights into the linguopoetic analysis of literary texts

Keywords: text, logic, irony, mode, style, artistic expressiveness, interpretation, narration of the novella, plot dynamics.

Badiiy asarning syujeti, kompozitsiyasi, shakli, janri va mazmunini uyg'unlashtirib turadigan yetakchi tasvir usullaridan biri kinoyadir. Kinoya har qanday vaziyatda qahramon obrazini shakllantirishda, yozuvchi maqsadini o'quvchiga aniq va tushunarli yetkazishda muhim omillardan biri sanaladi. Mana shu jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, zamonaviy o'zbek adabiyotida qissalarning ko'pchiligi kinoyaviy usulda bitilishi 70-yillarda urfga kirgandi. Kinoyaviy-parodik usul qissalar tabiatida 70-yillar alodi M.M.Do'st, E.A'zam, X.Do'stmuhammaddan keyin istiqlol davrida Luqmon Bo'rixon badiiy izlanishlarida katta o'rinni egallaydi. Murod Muhammad Do'stning "Galatepaga qaytish", E.A'zamning "Pakananing oshiq ko'ngli" qissalarida ijtimoiy dardning faollashuvini ko'rishimiz mumkin. Bu haqda tadqiqot olib borgan M.Sheraliyeva: "70–80-yillar o'zbek nasrida kinoyaning kuchayishiga olib kelgan ikkita asosiy omil mavjud: birinchisi – davrning ijtimoiy shart-sharoiti, ya'ni obyektiv omil, ikkinchisi – ayni shu shart-sharoitlarda yetilgan va ijodkorlarimiz tomonidan shaxsiylangan ijtimoiy dard-kayfiyat, ya'ni subyektiv omildir. Ahamiyati jihatidan sanalganlardan kam bo'lmagan omillarni ham ko'rsatish lozim: 1) ijodiy-ruhiy omil. 70-yillar avlodining o'zini adabiy avlod sifatida qaror toptirishga, o'z so'zini aytish va muayyan adabiy-estetik prinsiplarni shakllantirishga intilishi; 2) adabiy aloqalar. Rus, boltiqbo'yi, gruzin, arman va boshqa milliy adabietlardan ijodiy ta'sirlanish, o'rganish; rus tiliga tarjima qilingan jahon adabiyoti namunalari; ijodkorlarning bir qismi (xususan, M.Muhammad Do'st) Moskvada o'qigani, ya'ni 60-yillarda ijtimoiy ideallarga ishonch qaytadan tanazzulga uchragan adabiy muhit kayfiyatini intensiv o'zlashtirish imkoniyati". Ko'rinadiki, kinoya badiiylilik modusi sifatida juda katta qamrovni tashkil qiladi. Eng muhimi, obyektiv va subyektiv omillar natijasida kinoyaning shaxsiylashgan ko'rinishi yetakchilik qilib, hayotning juda katta qismini tashkil qila boshladi. Kinoya badiiy syujet chiziqlarida quyidagi jihatlarni yuzaga chiqishiga katta zamin yaratadi: 1) yozuvchi ijodiy konsepsiyasida muhim sanalgan voqelik zanjirini syujet va kompozitsiyada birikuvini, xarakterning ochilishida hamda davrning manzarasini anglashda; 2) o'tmishning asoratlaridan xulosa chiqarishga olib keluvchi yozuvchi tanlagan davr nuqtai nazarini idroklashga; 3) jamiyatdagi illatlarni bartaraf etishga turtki bo'luvchi ijobiy sifatlni o'quvchi ongiga singdirishga. Mana shu jihatlar kinoyaviy-parodik usul o'ziga xosligini dalolatlaydi.

Adabiyotshunoslik lug'atlarida atamaga shunday ta'rif beriladi: "Kinoyaviylilik 1) komiklik ko'rinishlaridan biri, voqelikka g'oyaviy-hissiy munosabat turi. Bu holda muallif butun asar voqeligiga yoki uning bir qismiga (ayrim xarakterlarga) nisbatan kinoyaviy munosabatda bo'ladi, asar kompozitsiyasi kinoyaviy nuqtai nazarni ifodalashga mos ravishda quriladi. Kinoyaviy munosabat ideal va voqelik o'rtasidagi keskin nomuvofiqlikni anglashdan tug'iladi. Shunga ko'ra kinoyaning maqsadi faqat kulgi hosil qilishgina bo'lib qolmay, vaziyatning qanchalik jiddiyligi va hatto fojeiyligini ham ta'kidlab ko'rsatishdan iborat bo'ladi. Kinoyada

tasdiq orqali inkor yoki inkor orqali tasdiq ma'nosi ifodalanadi". Qissa poetikasida kinoya davrning ruhini aks ettiribgina qolmay, qahramon intellektini am jiddiy sinovdan o'tkazadi. Masalan, M.M.Do'st qissalarida ijtimoiy dardning o'ziga xos qirralari yoritilsa, L.Bo'rixonning asarida individual uslub mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda kinoyaviylik modusi badiiy asarning tuzilishini belgilashdagi ahamiyati ortib bormoqda. Qiyoslab ko'ramiz: ayol obrazini qay tariq kinoyali muhitning ta'siri, davrning muammolarini nechog'li hal etishga qaratilgani ayonlashadi. M.M.Do'stning "Galatepaga qaytish" qissasida G'aybarova va Samad talabalikdan birga qalin do'st bo'lib, ularning davr muammosiga o'z qarashlari bilan javob beruvchi qahramonlar. Samad o'zini juda yaxshi ko'ruvchi, o'zgalardan ustun turuvchi sifatida umr kechiradi. Bir qarashda ularning munosabatlarida ham bir-biriga achinish hissi yo'q. Har ikkala qahramon davrning ichida, ya'ni sobiq ittifoq ideologiyasida kamolga yetadi. Ular o'zlarini biror ishga mas'uliyatli sifatida ko'rmaydi. Zamonasining tipik vakili sifatida yozuvchi ulardagi xarakterlararo munosabatli nutqni kinoyaviy-parodik usulda idroklab boradi. G'aybarovning ruhiy-falsafiy holati qissaning "Xotiro" nomli 11 bobida bir jumla bilan tahlil qilingan:

"Hamma narsadan hovli sahnini eslash osonroq – tuproqsupa, tepada bir parcha osmon, sahdagi ikki tup tutning uchlariga qaramay ilojing yo'q, boshidan oxirigacha qaraysan va tepada osmon ko'rinadi: so'ng supaning g'arb tarafidagi uy, uning derazalari, devordan chiqqan dudquvur, afsuski, xotiradagi manzarada undan tutun chiqmaydi – xotiro ko'proq yoz mahaliga bog'liq, yozda tutun hovli burjidagi o'choqdan chiqadi; ikki tut orasiga tortilgan sim dor, dorga ilingan kiyimlar, bir xillaridan, deylik, chakmondan, qo'ng'irsiq jun hidi keladi, kechki payt, epkin yo'q, tuproqqa suv urilgan, kechki payt ekani shundan bilinadiki, havoda jun hidi aralash issiq va nam hovur kezadi, bog' tarafdin rayhon bo'yi adashib keladi, otaning o'ng yelkasi, yelkada o'tirgan to'rt yashar bolakay (bu –G'aybarovning o'zi) bolaning sim dorga uzatilgan qo'li, so'ng tutlar, dordagi kiyimlar silkinadi, sustgina, bolaning kuchi yetgani qadar, ba'zida ular sal keskinroq silkinadi, – otaning ham qo'l uzatgani bilinadi; tutlar hali yosh, nari borsa yetti-sakkiz yillik, tanlari nozik, hali sim dorning uchlaridagi halqa ularning eniga mos, keyinroq borib tutlarning tanasi qiyiladi, keyinroq borib, sim dorni po'stloqlari orasiga yutib yuboradi, lekin bunga hali ko'p yillar bor, ko'p yillar, hozircha bundan yigirma sakkiz yil muqaddam ota to'rt yashar o'g'ilchasini yelkasiga mindirib, hovli sahnini aylantiradi".

Qissadagi polifonik ovoz kinoyaviy nutq yaxlitligini idroklashga yo'l ochmoqda. Mana shu birgina monologik nutq G'aybarovning kim ekanligini to'laqonli asoslaydi. Asardagi o'lim tasviri muqaddimada G'aybarovning Raim oqsoqolning o'limiga arang yetib kelganini hisobga olsak masala mohiyati chandon oydinlashadi. Chunki qissaning "Aza" nomli bobi bilan "Xotiro" orasidagi voqelik syujetning to'laqonli chiziqlarini tashkil qiladi. Onaning yolg'iz o'tishi, ayol boshi bilan farzandlarini katta qilishi, "quloq"larning gapi bilan Raim oqsoqolga yil kesilishi va undan keyingi bola tasavvuridagi barcha hodisalar G'aybarovning xarakterini birgina jumla asosida ochib tashlaydi. E'tibor bering azada ham yurak-bag'ri toshga aylangan G'aybarov ko'ziga otasi uchun yosh olmaydi. Faqat uni atrofdagi tanish-bilishlari, "bir marta yig'lamaysanmi" deyishsa ham javob yermaydi. Bu qahramonning bolaligidan "o'simta"dek o'sib kelayotgan mehr-shafqatsiz bo'lib katta bo'lishida ko'rinadi. Toshbag'irlik, o'zidan boshqani o'ylamaslik, sovet ideologiyasidagi shaxslarning mutelikka va e'tiqodsizlikka, shaxsga sig'inish oqibatlarini qanday ko'rguliklarga olib kelishini mana shu asard yozuvchi – kinoyaviy-parodik usul bilan ochilaydi.

Davr va muhit suratini tasvirlash prinsiplari o'tgan asrning 60-70-yillarida yozilgan qator asarlarda juda go'zal tarzda ifoda etilgan. Bu haqda so'z borganda, Stalin qatag'onidan keyin urush va urushdan keyingi, Stalin vafotidan so'ng bo'lib o'tgan voqealar tizmasida yanada yaqqolroq nazarga olingan. Bilamizki, shaxsga sig'inishning zararli oqibatlarini M.M.Do'st qahramonlari juda teran tahlil qiladi. Falsafiy-polifonik tafakkur asardagi har qanday voqelikni

birlashtirishga yo'naltirilgan. G'aybarov va Samad tabiatda bolalikdan o'sib, kurtak otgan o'ta ayyorlik va o'zidan boshqani o'ylamaslik kaslligi jamiyatdagi shunday avlod yetishib kelganini to'laqonli tasavvur qilishga imkon beradi. Onaizorning nolalari faqat Allohga yetadimi? Jamiyat-chi? Jamiyatdagi ichki ziddiyatlarda maishiy-ijtimoiy turmush yakrangligi, sochilib ketgan millat ruhiyatida kamolotga chiqayotgan avlod kelajagichi? Bunday og'riqli savollar faqat o'sha davrning emas, bugunning ham savollari, mulohazalari ekanligini unutmasligimiz muhim. Negaki, "dolzarb mavzu ham, turmush materiali ham, romandagi tabiat tasviri ham, ijobiy qahramonlardagi o'z kasb-koriga doir chuqur bilim bayoni ham – agar yetuk xarakterlar, davrning badiiy tiplari darajasiga ktarilmas ekan, asarning umrboqiyligini ta'minlay olmaydi. Davrga hamnafaslik yozuvchidan o'z zamonasining ijtimoiy hayotidagi yetakchi tarixiy voqealarni va yangi ijtimoiy axloqiy ehtiyojlarni yetuk xarakterlarda umumlashtirib, tipiklashtirib, individuallashtirib berishni talab qiladi. Bu barcha davrlar, barcha zamonlar, barcha mamlakatlar yozuvchilari oldidai badiiy adabiyotning qo'yadigan talabi, ijod qonuniyati, g'oyaviy-badiiy barkamolliking taqozo etadigan doimiy mezon va xususiyatidir". Shu ma'noda, M.M.Do'st "Galatepaga qaytish" qissasida o'tmish asoratlari va uni tug'ib bergan jamiyat illatlarini mishiy-ijtimoiy muhit suratlarini o'tkir sarkazm bilan dalolatlaydi. Bunday usul yozuvchining "Lolazor" romanida ham o'z aksini topgan. Yozuvchi keyingi lavhada quyidagi tasvirlarni syujetga omuxtalashtirib, har ikki do'stning millat va oila oldidagi burchni, Onaizorning kuyib, kul bo'lib vafot etish holatlarini qalamga oladi. Retrospektiv usul qissada voqelikni juda g'aroyib tarzda bayon etilishiga imkon beradi?

"Keyin kampir rostdan ham qazo qilganda, G'aybarov o'sha o'ylari uchun o'zini aybdor sezdi. Onasini yerga berib qaytgan Samaddan ko'ngil so'rashga borib. Uni xushro'ygina bir juvon bilan mast bo'lib o'tirganini ko'rdi. Ta'ziya bildirgani tili aylanmadi. Samad uni ichkariga qo'ymadi hisob, dahlizda turib uzoq yig'ladi, enamni yo'qotib qo'ydik, do'stim, dedi, yaxshi ayol edi, meni oyoqqa turg'azdi, odam qildi, o'zining nasibasidan qiyib, menikiga qo'shdi, endi do'stim, o'lib qoldi, endi men yolg'izman, hech kimim yo'q, yolg'izlik yomon, do'stim, yolg'izlikni unutay deb ichdim, meni kechir, jon do'stim, o'zing ayt, xudolig' yuzasidan ayt, bechora yana o'n yilcha yashasa nima qilardi, axir, boshqalar yashayapti-ku, nega mening bechora enam yashamaydi? Yomon, yomon do'stim, odamning dunyoda biror huzur ko'rmay, qarigani yomon, bechora shu yil saksonga kiruvdi...

G'aybarov Samadga achindi. Uni o'zicha tushungan ham bo'ldi. Ammo yo'lda, ko'ngilda qandaydir, tugun shalvirab ketayotgan mahali bechora kampirning hali yetmishga ham kirmaganini esladi..."

Xotira – qahramon va muallif nutqini (M.Baxtin) uyg'unlashtirib, syujetning asl voqeligini inkishof qilishga zamin hozirlaydi. Unda qissago'y o'zining ham mushohada, mulohazalarini qo'shib, asosiy maqsadga biriktirib yuboradi. Asardagi xotira leytmotivi yozuvchining qahramonlarning har biri nutqida ro'y beradi. Buni shunday izohlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Quronov D. va boshqa. Adabiyotshunoslik lug'ati. –T.: "Akademnashr. 2013. –B.132-133.
2. Murod Muhammad Do'st. Galatepaga qaytish. –T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2009. –B.181-182.
3. To'rayev D. O'zbek romanlarida badiiy tafakkur va mahorat muammosi. –T.: "Universitet". 2001. –B.28.
4. Sheraliyeva M. Hozirgi o'zbek nasrida kinoya. Filol.fan.dok.diss. avtoreferati. –T.2017. –B.12.